

О. Є. Мойсєєва, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, доктор психологічних наук, доцент

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ У КОРЕКЦІЇ АГРЕСИВНОСТІ

Розглянуто можливості використання теоретичних положень основних напрямів психології особистості у корекції агресивності. Розкрито зміст гуманістичної парадигми розвитку особистості. Проаналізовано ідеї, що містяться у найбільш значущих напрямках психології особистості: поведінковому, психоаналітичному, когнітивному, з позиції корекції агресивності особистості.

Ключові слова: агресивність; корекція; гуманістична парадигма; біхевіоризм; когнітивна психологія; психоаналіз.

Аналіз теоретичних підходів та орієнтації, що сформувалися нині у психології у зв'язку з розв'язанням проблеми контролю, стримування й подолання агресії, дає змогу зробити висновок, що методологічні та концептуальні засади теорій людської агресії усе ще ґрунтуються на окремих теоріях особистості без використання багатьох теоретичних ідей і технік, розроблених у рамках інших теорій особистості. Значна кількість концептуальних і практичних розроблень має надмірно приватний характер або ж, навпаки, має надто високий рівень соціального утопізму.

Водночас існуючі дослідження у галузі корекції агресивності сприяли руйнуванню багатьох стереотипів “ворога”, міфів у сприйнятті сутності людської агресії, сприяли визначенню діапазону сучасних можливостей людини щодо контролю та стримування людської агресії, а також сприяли усвідомленню й формулюванню нових дослідницьких цілей і практичних орієнтирів.

Корекція агресивної спрямованості особистості не може розглядатися поза контекстом цілісного розвитку особистості, особливо без її психологічного вдосконалення, без озброєння її знаннями та вміннями, що дають змогу повною мірою реалізувати її творчий потенціал. Необхідним, зокрема, є формування знань про особливості пізнавальної сфери, творчі здібності, особистісні якості та уміння їх самопізнання; знань щодо раціональної поведінки у соціумі та формування навичок ефективної міжособистісної взаємодії; знань щодо мотивів власної поведінки та формування мотивів ефективної

життєдіяльності, у тому числі трансцендентних; формування знань щодо способів зняття психічної напруги й умінь релаксації та ін.

Практичні техніки, спрямовані на виконання цих завдань, тією чи іншою мірою містяться фактично в усіх теоріях особистості: у когнітивній психології, психоаналізі, біхевіоризмі, аналітичній психології, індивідуальній психології, гештальт-психології та багатьох інших напрямках сучасної психологічної науки. Об'єднати їх досягнення на основі системно-функціонального аналізу, виконаного в руслі антропоцентричної моделі світу, є завданням сучасної психологічної науки і практики.

Це значить, що у процесі вибору технік корекції агресивності особистості варто спиратися на інструментарій, розроблений у рамках усіх теорій особистості, але при цьому він має бути обраний не еклектично й безсистемно, а відповідно до принципів гуманістичного розвитку особистості. Це означає, що превентивна робота, яка спрямована на гуманістичний розвиток особистості, завжди буде більш ефективною, ніж корекційна робота, спрямована на ліквідацію вже сформованих патернів агресивних виявів у спрямованості й поведінці суб'єкта.

Згідно з теоретичними положеннями гуманістичної психології [1–3], природа особистості не може бути визначена повністю, її потенціал безмежний, а розвиток, подекуди, спонтанний. Психіка особистості є системою, здатною до саморозвитку, який детермінований як зовнішніми умовами, так і внутрішніми чинниками.

З позицій гуманістичної психології розвиток особистості буде ефективним за умови врахування таких положень:

пріоритетною у розвитку особистості має бути орієнтація на трансцендентні мотиви особистості: справжній сенс життя людина може знайти лише в інших людях, у тому, щоб бути їм потрібною у справі, якій людина віддана. У такому розумінні особистість максимально реалізує себе лише в інших людях;

стосунки особистості з іншими є основною рушійною силою та одночасно джерелом новоутворень індивідуальної психіки;

ефективний вплив на розвиток особистості можливий лише з позицій урахування її індивідуальності. Саме тому проблематичним і неприйнятним є механічне застосування у психології “шаблонів”, заснованих на загальних класифікаціях та типологіях;

розвиток особистості має здійснюватися з огляду на активний, творчий характер людської психіки, що означає визнання неможливості прямого втручання в неї або безпосередньої зміни її

складових чи параметрів. Це значить, що будь-які знання, уміння, навички, будь-які риси особистості можуть бути сформовані чи піддаватися змінам лише в результаті власної активності особистості – діяльності, що ініційована самою особистістю. Зовнішні ж впливи здатні лише її стимулювати чи гальмувати, але ні в якому разі не підмінити ці процеси. Причому будь-яке зовнішнє втручання у психіку в обхід активності особистості може стати згубним для неї;

розвиток особистості має здійснюватися не лише з акцентом на раціональній сфері, а й з урахуванням процесів, що належать до сфери безсвідомого;

розвиток особистості має бути спрямований не на адаптацію до умов соціуму та прийняття індивідуальних особливостей особистості, які розуміють як незмінні чинники розвитку, а на їх зміну та перетворення відповідно до власних потреб особистості, відповідно до принципів гуманістичного суспільства;

психологічний вплив має бути спрямований не на формування й корекцію особистості з позицій об'єктного маніпулювання, а на створення умов для її розвитку через задоволення базових потреб, що має забезпечити формування механізмів самонавчання та самовиховання;

розвиток особистості має відбуватися з урахуванням того, що психіка людини є постійно кількісно та якісно змінюваною;

розвиток особистості передбачає створення умов для її орієнтування у поведінці на власні етичні норми та настанови, тобто формування у неї інтернального локусу контролю;

розвиток особистості буде ефективним у тому разі, якщо у ньому максимальною мірою будуть задіяні можливості наслідування інших соціокультурних зразків поведінки та діяльності. Щодо розвитку творчого потенціалу, це має бути можливість наслідування творчих особистостей, зокрема їх ставлення до своєї справи, до життя взагалі, до всіх сфер професійної активності;

ефективний розвиток особистості можливий лише за наявності у неї мотиваційно значущих життєвих перспектив [4].

Уявляється можливим виділити два основні напрями впливу на особистість:

- 1) змінення параметрів особистості шляхом маніпулювання;
- 2) створення умов для ефективного й гармонійного саморозвитку особистості.

Перший напрям притаманний технократичній, природно-науковій гіпотезі світу, згідно з якою людина – іграшка зовнішніх сил, матеріал для впливу на нього соціуму, колективу. Розвиток особистості при цьому детермінований незалежними від людини чинниками; цим розвитком легко керувати й формувати людину незалежно від її волі.

Другий напрям актуальний для антропоцентричного образу світу, в центрі якого – людина й основна мета якого – розвиток особистості, її благо. Людиною не можна керувати поза її волею, її доля в її ж руках.

Згідно з об'єктною парадигмою, завданням психолога є психологічна корекція поведінки, інтелектуальних й особистісних якостей суб'єкта з метою його максимальної адаптації до вимог суспільства, відповідно до встановлених нормативів вікового розвитку.

З позицій гуманістичної парадигми, основним завданням психолога є психологічне супроводження розвитку особистості, метою якого є створення необхідних психологічних умов для її найбільш ефективного становлення. Гуманістична модель розвитку особистості та її образу світу орієнтована на неklasичне світосприйняття, на неklasичний світ, події в якому не обмежуються причинно-наслідковими зв'язками, але можуть бути розглянуті через смислові, синхроністичні, структурні зв'язки.

Згідно з положеннями гуманістичної парадигми розвитку особистості, людина – джерело власного розвитку, творець суспільства та культури. Формою розвитку особистості є самоактуалізація – найважливішим критерієм розвитку людини є ступінь її активності й можливість змінювати соціум у власних інтересах; розвиток творчого потенціалу. Джерелом розвитку є власна активність особистості. Це не значить, що повинна недооцінюватись роль спадковості й соціального наочіння. Припускається, що власна активність особистості може використовувати зазначені джерела у власних інтересах та контролювати характер і ступінь їх впливу на свій розвиток. Гуманістична парадигма слідує з того, що не менш важливу роль у розвитку особистості відіграють також ймовірнісні чинники. Оскільки неможливо враховувати весь комплекс зовнішніх та внутрішніх чинників, а також їх індивідуально значущих поєднань, що впливають на окрему особистість, прогноз поведінки й індивідуального розвитку суб'єкта завжди буде, з одного боку, ймовірнісним, з другого, – породженням свободи вибору суб'єкта.

Уживаючи термін “парадигма розвитку особистості”, слідуємо з того, що в цей момент не існує теорії особистості, яка могла б виступити як цілісна особистісно орієнтована парадигма розвитку особистості. Водночас комплекс ідей з різних теорій розвитку особистості, систематизований на основі гуманістичної методологічної платформи, може слугувати заміною зазначеної парадигмальної бази.

Відповідно до наведених вище теоретичних позицій, уявляється можливим виділення принципів корекції агресивності особистості, що розглядається як комплекс психофізіологічних, психічних та соціально-психологічних властивостей, що надають можливість оточенню стало оцінювати спрямованість особистості як агресивну.

Отже, продуктивними ідеями біхевіоризму [5], що можуть бути використані з позицій гуманістичної парадигми з метою корекції агресивності особистості, є:

1. Визнання провідної ролі суспільства і, насамперед, найближчого оточення особистості у формуванні навичок як агресивної, так і соціально продуктивної поведінки.

2. Визнання важливості позитивного підкріплення у формуванні навичок просоціальної поведінки та визнання прямого впливу негативних зразків на формування агресивних (асоціальних) форм поведінки.

3. Урахування в корекційній та розвиваючій діяльності існування індивідуальних особливостей різних типів підкріплення.

4. Визнання важливої ролі наслідування та імітації у формуванні навичок як агресивної, так і соціально конструктивної поведінки.

5. Урахування значної зумовленості агресивної поведінки суб'єкта його деструктивним, передусім фруструючим попереднім досвідом, що означає необхідність оцінювання особистості не лише “тут і зараз”, а передбачає вивчення попередніх етапів її особистісного розвитку.

6. Виключення розуміння агресивних якостей особистості як незмінних.

7. Урахування запропонованої в межах цього напрямку типології поведінкових реакцій:

поведінкові реакції, що сприяють досягненню соціального визнання;

поведінкові реакції, метою яких є адаптація до вимог і норм соціуму;

захисні поведінкові реакції, що виникають у разі, коли вимоги не відповідають можливостям особи, або її бажанню виконувати їх;

реакції уникнення, коли особа намагається піти з поля вимог; агресивні поведінкові реакції, що включають весь спектр – від іронії, критики до фізичних форм агресії.

Також варто зупинитися на ідеях психоаналітичного напрямку [6], що справили вплив на розвиток гуманістичних ідей у розумінні природи людини і розвитку її особистості, які мають бути враховані у діяльності з профілактики й корекції агресивності особистості.

1. Беручи до уваги роль безсвідомого у психічному розвитку особистості, неможливо розраховувати на можливість гарантованої корекції агресивності особистості.

2. Індивідуалізація розвиваючої та колекційної роботи з агресивністю особистості має здійснюватися з урахуванням не лише поточного стану розвитку суб'єкта, а й конфліктів, що мали місце на різних етапах його онтогенезу.

3. Окремі форми агресивності особистості можуть бути інтерпретовані як поведінка, що забезпечує захист від деструктивних та негуманних вимог суспільства або окремих індивідів.

4. Адаптивність та відсутність в особі будь-яких виявів агресивності не завжди є характеристикою високого рівня розвитку особистості, оскільки ця вимога далеко не завжди забезпечує ефективний розвиток індивідуальності людини.

5. Особливої уваги потребує розвиток механізмів самопізнання, саморефлексії особистості як основних шляхів самовдосконалення.

Отже, використання ідей такого напрямку у корекції агресивності полягає у визнанні відносної можливості раціонального розуміння психіки людини, значну частину якої складає безсвідоме. У загальнокультурному розумінні, безсумнівно, важливою є ідея психоаналізу щодо безперспективності кон'юнктурного розуміння норми як ступеню адаптації до суспільства та визнання аномальності як ступеню дезадаптації особистості до вимог суспільства. Психоаналіз уперше висунув тезу, що саме здатність до протистояння вимогам соціуму нерідко є показником високого рівня особистісного, творчого й емоційно-вольового розвитку особистості.

Нарешті, слід зупинитися на основних ідеях когнітивних теорій особистості [7], що можуть бути використані у рамках

гуманістичної парадигми, під час діяльності з метою корекції агресивності особистості:

1. Сприймання поведінки людини як агресивної, значною мірою є результатом суб'єктивних, індивідуально зумовлених когнітивних умовиводів. Це означає, що різні люди по-різному інтерпретують ситуації, тобто їх суб'єктивна інтерпретація стає більш значущим чинником прийняття рішень, ніж їх "об'єктивне" значення.

2. Умовою ефективної корекції агресивності особистості є розвиток у неї навичок рефлексії, що забезпечує постійний логічний аналіз власних учинків і дій для вибору найбільш оптимальних рішень.

Розглянуті вище умови корекції агресивності особистості демонструють можливості використання теоретичних ідей, що містяться у найбільш значущих напрямках психології особистості: поведінковому, психоаналітичному, когнітивному. Водночас наведені вище умови генетично влітаються у методологічну платформу гуманістичної парадигми розвитку особистості. Аналогічно, продуктивні ідеї для теорії і практики психології, зокрема для психокорекційної роботи, спрямованої на корекцію агресивності особистості, можуть бути виділені й в інших теоріях особистості.

Список використаних джерел

1. Маслоу А. Самоактуалізація / А. Маслоу // Психология личности / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 288 с.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Роджерс К. Р. ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Е. И. Исениной. – М. : Изд. группа "Прогресс", "Универс", 1994. – 480 с.
3. Олпорт Г. Становление личности : избран. тр. / Олпорт Г. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.
4. Борулава Г. А. Методологические основы практической психологии : учеб. пособие / Борулава Г. А. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЕК", 2004. – 192 с.
5. Уотсон Дж. Бихевиоризм / Дж. Уотсон // Большая советская энциклопедия. – Т. 6. – М., 1927.
6. Фрейд З. Психология бессознательного / Фрейд З. – М. : Просвещение, 1989. – 447 с.
7. Хьелл Л. Теории личности. Основные положения, исследования и применение / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.